

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВознавства ім. О.О. ПОТЕБНИ

На правах рукопису

СТЕПАНОВА Ольга Іванівна

ТИПОЛОГІЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ
ЗНАЧЕННЯМ ІНТЕНСИВНОЇ ОЗНАКИ У СУЧАСНІЙ
РОСІЙСЬКІЙ МОВІ/у зіставленні з українською/

Спеціальність 10.02.01 - російська мова

10.02.02 - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертація виконана у Відділі російської мови
Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН України

Науковий керівник - кандидат філологічних наук
Н.П. РОМАНОВА

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор М.П. КОЧЕРГАН ;
кандидат філологічних наук
Л.О. РОДНІНА

Провідна установа - Львівський державний уні-
верситет ім. І.Я. Франка

Захист відбудеться *9 грудня* 1992 р. о *10* год.
на засіданні спеціалізованої ради Д.016.28.01 для захисту
дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора філологічних
наук при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН України
/252001, Київ, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституту української
мови АН України.

Автореферат розіслано *5 листопада* 1992 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

доктор філологічних
наук Н.Г. ОЗЕРОВА

71.В-106, 105

Типологічне вивчення мов є одним з актуальних аспектів сучасного мовознавства. Воно передбачає, з одного боку, виявлення загальних закономірностей у структурі чи функціонуванні цих мов, а з другого – визначення комплексів їхніх відмінних властивостей, що дозволяє встановити не тільки певні типи мовних структур, але й визначити параметри функціонування окремих мов.

Зіставні дослідження, які лежать в основі типологічних узагальнень, мають виключно широкі завдання. До них можна віднести передусім вивчення процесів контактування національних мов у їхніх зв'язках та взаємодіях, чим зумовлюється зростаючий інтерес до них зарубіжних та вітчизняних лінгвістів /див. праці В.Д. Аракіна, Дж. Буранова, У. Вайнрайха, В.К. Гака, С.М. Сятковського, У.К. Осупова, В.М. Ярцевої, Н. Derzš, В. Havranek, R. Di Pietro, С. James, H. Šourkova та ін./.

У деяких сучасних роботах досліджуються окремі питання типології: подібності та відмінності двох контактуючих мов /О.Є. Карлинський, А.Ю. Міхневич, В.Ю. Розенцвейг, С.В. Семчинський, А.Ю. Сурпун та ін./ ; питання взаємодії мов у художньому тексті /Н.Г. Михайловська, Т.К. Черторизька та ін./ ; психологічні та методичні питання функціонування мови у близькоспорідненому оточенні /І.К. Білодід, Г.П. Іжакевич, Т.К. Черторизька, Є.М. Верещагін та ін./.

Особливий інтерес при зіставно-типологічному дослідженні двох або декількох мов становлять опис і класифікація так званих омолексів, паралексів, гетеролексів – міжмовних відповідників, які виявляють значний ступінь подібності зіставляваних мов як у плані вираження, так і в плані змісту.

Омолекси, паралекси, гетеролекси виявляються при попарному зіставленні лексичних одиниць двох мов. Якщо припустити, що корелюючі одиниці російської та української мов мають адекватний або частковий збіг значень, то в плані вираження можуть бути виділені три типи їхніх співвідношень : а/ збіг /омолекси/ ; б/ частковий збіг /паралекси/ ; в/ незбіг /гетеролекси/.

Омолексію, паралексію та гетеролексію можна віднести до малодосліджених явищ у сфері мовної типології. Література з даного питання представлена незначною кількістю публікацій, початок яких було покладено А.Ю. Міхневичем /див. його статтю "Паралекси" у зб. "Русский язык", вип. I, Мінськ, 1981, 137 – 142/ та І.С. Ровдо /див. "О межъязыковых паронимах" у зб. "Русский язык", вип. 2, Мінськ, 1982, 57 – 69/. Типології паралексів, паралексичної інтер-

ЛІБ ім. В. Стефанива
АН УРСР

ференції, а також функціонуванню даних лексем в умовах близько-спорідненого мовного оточення були присвячені дисертації Л.П.Кунцевич /1965/ та В.Ю. Квачека /1989/. Проте залишається ще ряд питань, які вимагають подальшого вивчення.

Актуальність даної роботи визначається необхідністю:

1/ уточнення деяких теоретичних аспектів омолоксії, паралексії, гетеролексії ;

2/ вивчення загальних і специфічних рис лексичної та словотворчої підсистем російської і української мов у зіставному плані на синхронному етапі їхнього розвитку ;

3/ виявлення у прикметників російських художніх текстів України тих диференційних та інтегральних ознак, які притаманні їм у двох близьких мовних системах ;

4/ простежити, якою мірою спільні та відмінні риси сприяють взаємодії мов ;

5/ вказати зони можливої інтерференції.

Об'єктом дослідження обрано фрагмент словотворчої підсистеми мови, а саме : російські похідні прикметники із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- та їхні українські паралелі.

У визначенні даної групи слів, які умовно названі "прикметниками із значенням інтенсивної ознаки", виходимо з двох принципових позицій: 1/ семантики слова ; 2/ категорійно-словотворчого значення формантів .

У першій підгрупі значення інтенсивності закладено у самій семантиці слова /наприклад, рос. ворсистий - укр. ворсистий - "вкритий ворсом" / ; запальчивий - запальний - "повний роздратування, гніву"/.¹

У другій підгрупі інтенсивність ознаки зумовлена наявністю неоднакових формантів, які надають ступеню ознаки слів з однією і тією ж основою різних значень /наприклад, рос. серебр-ян-ий - серебр-ист-ий/.

Розгляд у роботі похідних слів із вказаними суфіксами зумовлений, по-перше, спільністю словотворчих значень названих форман-

¹ Тут і далі значення російського прикметника подається за Словником сучасної російської літературної мови у 17-ти томах ; значення українського прикметника - за Словником української мови в XI томах.

тів, по-друге, тим, що даний пласт лексики включає досить представницькі групи слів не лише з різними значеннями, але й з різною стилістичною належністю.

Вивчення такого, на наш погляд, досить репрезентативного за обсягом та семантико-стилістичною диференціацією мовного матеріалу дає можливість ставити і вирішувати ряд актуальних питань у галузі типології близькоспоріднених мов.

Вибір об'єкта дослідження пов'язаний також з відсутністю достатньо суттєвих робіт у галузі зіставного вивчення словотворення названих прикметників у російській та українській мовах.

Мета і завдання роботи. Основна мета дослідження – опис та систематизація російських прикметників із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- та їхніх українських корелятивів; опис зон інтерференції, які виникають при функціонуванні даних лексем у російських текстах, створених на Україні. Вивчення міжмовних одиниць подібного типу передбачає вирішення таких завдань :

1/ представити у повному обсязі корпус російських прикметників із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- та їхні українські паралелі і розглянути типи даних лексем з погляду структурної, семантико-стилістичної тотожності/нетотожності ;

2/ встановити формальні, смислові та стилістичні розбіжності між даними міжмовними відповідниками ;

3/ виявити характер міжмовних відповідників зіставлених мов і на цьому ґрунті визначити загальне та специфічне у словотворчій і семантичній підсистемах російської та української мов ;

4/ простежити закономірності функціонування прикметників названих словотворчих типів у російських художніх текстах України;

5/ визначити механізми виникнення типових зон інтерференції, що виявляються при функціонуванні прикметників у мовленні на різних рівнях : семантичному, стилістичному та словотворчому.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше проведено детальний аналіз російсько-українських омолексів, паралексів, гетеролексів у сфері прикметників із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- ; зроблено спробу осмислити причини, які призводять до словотворчих, семантичних, стилістичних зрушень у структурі прикметників, що дозволяє прогнозувати явища інтерференції у писемному

мовленні.

Проведене дослідження дозволило ввести в коло спостережень ряд характерних для близькоспоріднених мов фактів, що недостатньо висвітлюються в межах однієї мови. При зіставному аналізі вони залучаються до більш широкого лінгвістичного оберту, що дає змогу ґрунтовно тлумачити структурні перетворення, які відбуваються в них.

Практичне та теоретичне значення даного дослідження пов'язане перш за все із вдосконаленням методик викладання російської мови в українській аудиторії, і української – в російській. Зіставне вивчення лексичних та словотворчих підсистем обох мов є одним із основних джерел поповнення активного словника учнів, що особливо важливо для успішного оволодіння ними усім багатством лексики як основи мовної практики.

Основні положення і висновки дисертації можуть бути використані для подальшої розробки методики зіставного вивчення споріднених мов. Результати роботи можуть також знайти застосування при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, лекційних курсів із зіставного словотвору, при проведенні практичних, семінарських занять із цієї тематики у вищих навчальних закладах.

Наслідки проведених досліджень можуть сприяти також дальшому поглибленому вивченню деяких теоретичних питань проблеми функціонування російської мови у близькоспорідненому оточенні.

Крім того, одержані результати можна буде використати при укладанні двомовних словників.

Деякі спостереження над природою міжмовних корелятивів, їхніх структурних та семантико-стилістичних співвідношень, на наш погляд, можуть зацікавити спеціалістів у галузі перекладу.

Об'єкт та завдання дослідження визначають і застосовувані у дисертації методи. Головним є зіставний метод, який дозволяє на матеріалі близькоспоріднених мов виявити найбільш повно як спільні, так і відмінні риси.

У роботі використовується також описовий метод. Для в'язування частотності виявлених явищ застосовуються прийоми стилістичного аналізу. Необхідність встановлення подібностей і відмінностей у структурі близькоспоріднених мов зумовлювалось і застосування таких методів як класифікація та систематизація, контекстний аналіз.

Матеріалом дослідження послужили найбільш авторитетні слов-

ники російської та української мов. Синхронний аналіз російсько-українських прикметників із значенням інтенсивної ознаки проводився шляхом суцільної вибірки цих одиниць за Словником сучасної російської літературної мови у 17-ти томах та Словником української мови /I - XI тт./ . Семантична та стилістична тотожність окремих пар слів уточнювалася за тритомним Російсько-українським словником, Українсько-російським словником /I - VII тт./ . Як довідковий матеріал використовувалися й інші двомовні словники, а також Зворотний словник російської мови, загальні та спеціальні словники, посібники з російської та української мов.

При характеристиці особливостей функціонування прикметників у російському мовленні на Україні залучалися твори російських авторів, причому як визнаних майстрів слова /К. Паустовський, Б. Горбатов та ін./, так і молодих авторів-початківців /М. Омельченко, М. Глушко та ін./, а також публіцистичні матеріали, надруковані у журналі "Радуга" /1988 - 1991 рр./.

Загальна кількість проаналізованих у роботі міжмовних відповідників становить біля 760 суфіксальних прикметників російської мови і майже така ж кількість /якщо не зважати на випадки синонімів серед корелятивів/ їхніх українських паралелей.

Відповідно до конкретних завдань дисертаційного дослідження на захист виносяться такі положення :

1/ прикметники із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами **-ав-**, **-аст-**, **-лив-**, **-чив-**, **-ист-**, **-чат-**, **-к-** російської і української мов мають численні спільні риси як у формальному, так і у семантико-стилістичному плані, що становить базу для їхнього зіставлення ;

2/ на фоні загальних рис у досліджуваному матеріалі в ряді випадків виявляються значні розходження в структурі, значенні та використанні кореляючих слів, викликані особливостями розвитку лексичних та словотворчих підсистем зіставлюваних мов, що свідчить про специфічні шляхи еволюції обох мов в історичний період та про необхідність суворого розмежування цих форм у сучасних мовах при їхньому функціонуванні в мовленні ;

3/ зважаючи на дані словників, відзначаємо, що семантико-стилістичні відмінності аналізованих лексем російської і української мов спостерігаються значно рідше, ніж структурні ;

4/ особливості функціонування прикметників у російських художніх текстах України зумовлені впливом української мови, що

досить різноманітно виявляється на семантичному, стилістичному та словотворчому рівнях;

5/ дослідження міжмовних співвідношень на словотворчому та семантико-стилістичному рівнях поширює та поглиблює наше уявлення про українсько-російські мовні відмінності, допомагає виробити практичні рекомендації по їх вивченню, визначити зони потенційної інтерференції.

Апробація роботи. Основні положення були викладені у доповідях та повідомленнях на всесоюзній науково-методичній конференції "Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму" /Дрогобич 1990/, на республіканській науково-методичній конференції "Формування і становлення сучасного вчителя" /Рівне, 1990/, на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Рівненського державного педагогічного інституту /Рівне, 1990, 1991, 1992/, на засіданні Відділу російської мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН України /1992/. З теми дисертаційного дослідження опубліковані дві статті та тези чотирьох доповідей.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення, бібліографії та додатка.

У вступі обґрунтовуються актуальність та новизна дослідження, формулюється мета та завдання, характеризуються методи, визначається теоретичне та практичне значення роботи, а також окреслюються положення, які виносяться на захист.

Зміст роботи.

У розділі I - "Лексичні відповідники в сфері прикметників у сучасних російській та українській мовах" - розглядаються типи формальної співвіднесеності між російськими похідними прикметниками з суфіксами *-ар-*, *-аст-*, *-лив-*, *-чив-*, *-ист-*, *-чат-*, *-к-* та їхніми українськими корелятами. Аналізові явищ передусім зіставна характеристика словотворчої та семантичної підсистем російської і української мов, причому акцент падає на своєрідність зв'язків між окремими похідними ад'єктивними двома мовами, а також обсягом семем даних слів.

При дослідженні подібності/відмінності форми і значення враховується те, що між словами двох контактуючих мов можливі чотири типи відносин як на рівні плану вираження, так і на рівні плану змісту: 1/ збіг */=/*; 2/ включення */⊂/*; 3/ перехрещення або наявність спільної частини */∩/*; 4/ виключення або відсутність

спільної частини /U/.¹

Формально-сміслові відносини збігу, включення, перехрещення, виключення наочно подані також при зіставленні прикметників із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- у сучасних російській та українській мовах.

Наприклад, у плані семантичної еквівалентності до першої групи входять слова двох мов, які збігаються як у плані вираження, так і в плані змісту. Пор. : рос. лобастий - укр. лобастий /"з великим опуклим лобом"/про людину або тварину/; прищавий - прищавий /"вкритий прищами"/ та ін.

У другу групу входять слова, значення яких в одній мові ширше, ніж у другій /тобто спостерігаються смислові відносини включення/.

Так, у російського прикметника пушистый виділяються три значення : 1/ "легкий, дуже м'який, який нагадує пух" /про волосся, вовну/ ; 2/ "з м'яким ворсом" /про тканини, які-небудь вироби/ ; 3/ "вкритий пухом".

Українська лексема пухкий збігається у перших двох значеннях, проте третє значення словник української мови не фіксує. При адекватності кореневих морфем пуш - пух суфікси розрізняються /-ист- ≠ -к-/. Таким чином, у плані вираження дані ад"ективи відповідають третьому типу описаних відносин, тобто між ними спостерігаються відносини перехрещення або наявність спільної частини.

Нарешті, четвертий тип відносин - відсутність спільної частини /виключення/. До них належать російські прикметники, які в українській мові не мають однослівних відповідників, а передаються в останньому словосполученням або фразовим найменуванням.

Наприклад, значення російського прикметника спотыкливый /заст./ не має в українській мові повного однослівного словникового відповідника та передається фразовим найменуванням : той, що часто спотикається.

Тотожність, подібність, відмінність слів, які зіставляються,

¹ Про класифікацію у галузі лінгвістичної методології, яка дозволяє врахувати формальні та смислові відносини між словами двох контактуючих мов, див. : Ю.Д. Апресян. Лексическая семантика.- М., 1974; С.Г. Бережан. Семантическая эквивалентность лексических единиц.- Кишинев, 1973; Л.А. Новиков. Семантика русского языка.- М., 1982 та ін.

простежуються, з одного боку, за планом змісту /значення/, з другого - за планом вираження /форма/. У межах сумісної лексичної системи обох мов спостерігається момент відносно сталої рівноваги її окремих ділянок /омолекси/, в інших точках ця рівновага порушується.

Так, омолокси /рос. лобастий - укр. лобастиї / протиставляються за своїми характеристиками міжмовним омонімам /рос. пыльний - укр. пилний ; угодливий - вродливий /, а також паралексам /рос. пушистый - укр. пухий ; вдумчивый - вдумливиї / та гетеролексам /рос. алчный - укр. зажерливиї ; пестрый - зозулястиї /. Абсолютну протилежність щодо омолоксів виявляють і російські слова, які не мають в українській мові однослівних відповідників, наприклад, рос. спотыкливиї - укр. той, що часто спотикається .

Межі між виділеними типами лексем умовні та рухомі через те, що слово має властивість з часом втрачати своє значення. Так, наприклад, потенційний омолокс може подекуди втратити ті значення, за якими він протиставлявся власне омолоксам, та перейти до їхнього розряду. Якщо ж він, навпаки, втрачає спільну частину, то його можна розглядати як міжмовний омонім і т.п.

Аналіз форми міжмовних відповідників у сфері прикметників із значенням інтенсивної ознаки дозволяє визначити чотири основні групи :

1/ паралелі двох мов, формально тотожні за коренем та суфіксом /омолекси/ ;

2/ лексичні відповідники двох мов, формально тотожні за коренем, але нетотожні за суфіксом /паралекси/ ;

3/ ад"єктиви російської мови та їхні кореляти в українській мові, нетотожні за коренем, але тотожні за суфіксом /гетеролекси/ ;

4/ паралелі двох мов, формально нетотожні і за коренем, і за суфіксом /гетеролекси/.

До першої групи належать російсько-українські омолокси, які мають структуру $K + C = K + C$, де $K = K$, а $C = C$: рос. досадливиї - укр. досадливиї ; гористий - гористий ; узорчатиї - узорчатиї ; жестокий - жорстокий ; зубастий - зубастий ; слинявиї - слинявиї та ін.

В аналізованому матеріалі представлено 220 пар омолоксів, що становить 29 % усіх лексичних форм, які досліджуються в роботі.

Як свідчать наведені приклади, омолокси виступають у всіх словотворчих типах прикметників, крім утворень із суфіксом

-чив- 1.

Серед омолексів існують як повні графемні відповідники, так і такі, що розрізняються фонемним оформленням: рос. мочалистий - укр. мачулистий і т.п. Дані омолекси можна назвати фонетичними.

Деякі з наведених лексем належать до так званих орфоепічних омолексів, оскільки вони відрізняються якістю окремих звуків у російській та українській мовах: рос. плечистий - укр. плечистий та ін.

Аналіз структури зіставляваних омолексів дозволив виявити ще дві категорії відповідників:

1/ повністю тотожних за формою;

2/ таких, що розрізняються протиставленням префіксів при тотожності інших компонентів структури.

Серед аналізованих омолексів більшість становлять відповідники першої категорії. До складу другої категорії належать пари слів, які розрізняються префіксами або їх наявністю/відсутністю при збереженні формальної тотожності інших компонентів. Такі омолекси включають лише 17 пар слів, що становить не більше 6%.

Наприклад, рос. услужливий - укр. послужливий; извивистий - звивистий; набойчатий - вибойчатий та ін.

До другої групи належать паралекси, тобто такі російсько-українські відповідники, в яких структурна схема визначається так: $K + C \neq K + C$, де $K = K$, а $C \neq C$.

До паралексів належить 241 пара лексем, що становить 31% усіх аналізованих російсько-українських відповідників.

Українські прикметники з різними суфіксами виступають як паралелі до російських ад'єктивів із суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к-. Здебільшого це регулярні пари у групах похідних із суфіксами -чат- /66 пар/, -ист- /63 пари/, -лив- /41 пара/, -чив- /36 пар/. Рідко зустрічаються паралекси серед ад'єктивів із суфіксами -аст- /20 пар/, -к- /6 пар/:

рос. сучкастий - укр. сучкуватий; величавий - величний; боязливий - боязкий; заливистий - заливчастий; крапчатий - краплистий; сыпкий - сыпучий; походчивый - дохідливий та ін.

Як показує аналізований матеріал, у ролі корелятивів російським прикметникам із суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- виступають українські лексеми з 15 суфіксами: -уват-,

¹ Це можна пояснити відсутністю в українській мові суфікса -чив-.

-аст-, -ист-, -част-, -ав-, -лив- /-ив-/, -ов-, -овит- /-ит-/,
-ач-, -уч-, -к-, -н-, -ї-, -д-, -ат-.

Найбільш активними в утворенні російських паралелей усіх названих словотворчих типів є суфікси -н-, -уват- /-оват-/.

Третю та четверту групи складають гетеролекси. Причому до третьої групи відносяться такі відповідники, у яких структурна схема така : $K + C \neq K + C$, де $K \neq K$, а $C = C$.

Загальна кількість гетеролексів, різних за коренем, але тотожних за суфіксом, в обсязі аналізованого матеріалу незначна - 76 пар або 9 % усіх відповідників.

Наприклад, рос. мучнистий - укр. борошністий ; хрупкий - крихкий ; блинчатий - млинчатий ; картавий - гаркавий ; зобастий - воластий ; ворчливий - буркотливий та ін.

Для даних гетеролексів характерні неоднакові зв'язки із спорідненими словами, які зумовлюють розбіжності у морфемному складі.

Четверту групу складають гетеролекси із структурною схемою : $K + C \neq K + C$, де $K \neq K$, а $C \neq C$. Таким чином, у цю групу включені паралелі, формально нетотожні як за коренем, так і за суфіксом. До них належить 181 пара слів, тобто майже 25 % аналізованих прикметників : рос. форсистий - укр. жовжикуватий ; смазливий - гарненький ; застенчивий - соромливий ; бахромчатий - торочкуватий ; зябкий - мерзлякуватий ; пятнастий - плямистий ; тошарий - худий та ін.

Словотворчий аналіз гетеролексів показує, що в українській мові корелюють із російськими суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- 18 формантів : -уват-, -аст-, -ист-, -част-, -ав-, -лив- /-ив-/, -ов-, -ач-, -уч-, -к-, -н-, -ї-, -д-, -еньк-, -уш-, -т-, -ят-, -ї-.

При цьому найбільш активними в утворенні українських паралелей є суфікси -ат-, -к-, -н-, -ї-.

Необхідно відзначити, що закономірність є утворення українських паралелей за допомогою одних і тих же суфіксів незалежно від ступеня структурної подібності/відмінності основ у співвідносних парах.

Десятьом російським ад"ективам із суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -чат-, -ист-, -к- в українській мові відповідає суфіксально-складне слово, наприклад, рос. медистий /прост./ - укр. медоносний.

Аналіз таких відповідників показує, що їх можна розділити на три групи :

1/ паралелі, в яких російському простому прикметникові відповідає складне українське слово, перший корінь якого формально тотожний кореневі російського ад'єктива ; другий корінь ускладнюється суфіксом, який не співвідноситься із суфіксом російської лексики. Структурна схема даних прикметників така :

$K + C \neq K_1 + K_2 + C$, де $K = K_1$, але $K \neq K_2$ та $C \neq C$:
рос. користливий - укр. користолобний ;

2/ відповідники, в яких російський ад'єктив протиставляється в українській мові складному слову, структурна схема яких :

$K + C \neq K_1 + K_2 + C$, де $K \neq K_1$, $K \neq K_2$, але $C = C$, тобто при тотожних суфіксах в обох мовах корені розрізняються : рос. участливый - укр. співчутливий ;

3/ кореляти, які не мають спільних елементів у структурі. Вони виражаються такою схемою :

$K + C \neq K_1 + K_2 + C$, де $K \neq K_1$, $K \neq K_2$, $C \neq C$: рос. заковыстый - укр. хитромудрий.

У розглянутих трьох групах паралелей, де в ролі українського корелята виступає суфіксально-складне слово, найбільшою є третя група.

Зіставний аналіз зібраного матеріалу показує, що група російських прикметників із суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- складає пласт так званої безеквівалентної лексики, тобто лексичних одиниць, які не мають в українській мові однослівних відповідників. У ролі паралелей до таких прикметників однієї мови виступають словосполучення або складні найменування іншої мови : рос. бревенчатый - укр. з колод ; износостойкий - стійкий проти спрацювання та ін.

Усі складні українські відповідники російських прикметників із суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- можуть бути розділені на дві основні групи :

1/ складні відповідники, які виражені словосполученням /іноді сполученням прийменника з одним або кількома повнозначними словами /, наприклад, рос. омутистый - укр. з багатьма ковбанами ;

2/ складні відповідники, які є фразовими найменуваннями, на-

¹ Термін "безеквівалентна лексика" досить умовний тому, що, на наш погляд, до будь-якого слова вихідної мови можна знайти у другій мові якщо не лексичний /повний однослівний/, то описовий еквівалент.

приклад, рос. поводливий - укр. той, який водить ;

У кінці розділу подані таблиці співвідношень російсько-українських суфіксів при сполученні їх із формально тотожними або формально нетотожними основами.

У розділі II - "Лексико-семантичні та стилістичні відповідники прикметників із значенням інтенсивної ознаки у сучасних російській та українській мовах" - досліджуються взаємовідносини вказаних міжмовних паралелей на семантичному та стилістичному рівнях.

Аналіз плану змісту російських прикметників із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -див-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- та їхніх українських корелятивів дозволяє поділити увесь фактичний матеріал на три основні групи :

1/ паралелі російської і української мов у сфері прикметників, які характеризуються відносинами збігу у плані змісту /значення даних ад'єктивів повністю збігається в обох мовах/ ;

2/ паралелі, в яких обсяг значення російського похідного прикметника ширший, ніж у співвідносного з ним українського корелята ;

3/ паралелі, для яких характерним є вужчий обсяг значень російського похідного слова у порівнянні з обсягом значень українських прикметників.¹

До першої групи належать міжмовні відповідники, які повністю збігаються на рівні семем.

Статистичні підрахунки дозволяють стверджувати, що смисловий збіг у сфері прикметників із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -див-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- російської та української мов спостерігається у 320 парах /або 42 % усіх слів, які аналізуються у даній дисертації/ :

рос. моложавий - укр. моложавий /"який має зовнішність молодої людини ; який здається молодшим за свої роки"/ ; клякстий - ікластий /"який має великі ікла"/ ; мозолистий - мозолястий /"покритий мозолями"/ ; липкий - липучий /"який легко прилипає, клейкий"/ ; вкрадчивий - украдливий /"який підлесливістю, хитрощами і т.ін. намагається викликати довір'я, прихильність до себе"/ ; искристий - іскристий / 1/ "який сяє іскрами" ; 2/ "перен. яскравий, виразистий"/.

¹ У двох останніх групах між корелюючими словами у плані змісту спостерігаються відносини включення, у зв'язку з чим аналіз буде здійснюватися у двох напрямках : від російської мови до української і, навпаки, від української - до російської.

Як свідчать спостереження, відповідники з близьким збігом у плані змісту виділяються серед усіх аналізованих словотворчих типів прикметників російської та української мов.

У переважній більшості повний збіг семем властивий для моносемічних ад"ективів. До них належать відповідники, які мають збіг не тільки у плані змісту, але й у плані вираження. Прикладами даних омолексів можуть бути такі паралелі : рос. гадливий - укр. гидливий /"який відчуває огиду до кого-чого-небудь"/ ; голенастий - голінастий /"з довгими голінками"/ та ін.

До паралексів, які збігаються у плані змісту належать : рос. ямистий - укр. ямкуватий /розм./ "з ямками" ; губчатий - губчастий /"схожий на губку ; ніздроватий, пористий"/ та ін.

До гетеролексів, які характеризуються збігом значень, належать такі російсько-українські кореляти : рос. дулистий - укр. запашний /"який має сильний приємний запах"/ ; пугливий - лякливий /1/ "який легко лякається, усього боїться" ; 2/ "якого легко сполахати"/ та ін.

Друга група складається з паралелей двох мов, в яких обсяг значень російського слова ширший, ніж у його українського еквівалента. Так, наприклад, омолекси рос. блудливий - укр. блудливий збігаються у значенні : "який відзначається статевою розпущеністю ; який має або виявляє ознаки розпусти".

Друге значення російського прикметника блудливий - "шкідливий, злодійкуватий" - не виділяється в українській паралелі.

Більш широкий обсяг значень простежується в омолексах, паралексах, гетеролексах усіх словотворчих типів, які аналізуються в роботі. Звичайно, у цьому випадку значення російського прикметника покривається обсягом значень відразу двох або більше українських лексем.

Наприклад, рос. цветистый : 1/ "вкритий квітами" - / укр. квітчастий / ; 2/ "різнобарвний" - / укр. барвистий / ; 3/ перен. "витівчатий" - / укр. квістистий / .

Третя група містить у собі відповідники, які відрізняються більш широким обсягом значень українського корелята.

Серед них є різні за типом структурних відносин відповідники /омолекси, паралекси, гетеролекси/.

У даних випадках спостерігаються відносини включення на рівні семем слів контактуючих мов, тому що у них збігаються лише одне або декілька значень, але український корелят має при цьому ще

й інші значення, не властиві російському прикметникові.

Наприклад, у парі паралексів доверчивий – довірливий збігається перше значення : "який легко довіряє, виявляє довіру", проте український прикметник довірливий має більш широкий діапазон значень, ніж його російський корелят ; так, у нього виділяється й інше значення : "той, що ділиться з кимось своїми думками, таємницями". У російській мові це значення передається лексемою доверительний .

Аналіз стилістичних відповідників у сфері російсько-українських прикметників дає змогу стверджувати, що близько 300 пар із них мають однакову стилістичну маркованість у обох мовах.

Наприклад, рос. водянистий – укр. водяний ; услужливий – прислужливий ; серебристий – сріблястий ; коронастий – коронастий ; слашавий – солодкавий та ін.

Біля 400 пар досліджуваних міжмовних відповідників мають різну стилістичну належність.

Стилістичне протиставлення, як доводить фактичний матеріал, може бути двох категорій :

1/ стилістично нейтральному слову в одній мові відповідає стилістично маркований корелят іншої.

Наприклад, рос. докучливий /розм./ – укр. докучливий ; чернявий /прост./ – чорнявий та ін. ;

2/ у обох мовах протиставляються стилістично марковані слова, проте належать вони до різних рівнів лексики, обмеженої у своєму вжитку.

Наприклад, рос. бельмастий /прост./ – укр. більмастий /розм./ ; ямистий /розм./ – ямуватий /прост./ та ін.

Розділ III – "Особливості функціонування російських прикметників із значенням інтенсивної ознаки у російському писемному мовленні на Україні" – досліджує відповідники всіх названих словотворчих типів прикметників двох мов з погляду їхньої функціональної значущості.

Аналіз мовного матеріалу творів, виданих на Україні, дозволив простежити різний характер інтерферуючого впливу української мови на мовлення письменників-білінгвів.

Процеси інтерференції, які властиві російській літературній мові в українському оточенні, мають чіткі зони вираження :

- 1/ зона семантичної інтерференції ;
- 2/ зона стилістичної інтерференції ;
- 3/ зона словотворчої інтерференції.

Семантичні зрушення у прикметниках зумовлюються, як правило, частковими розбіжностями у смислових структурах багатозначних слів, порушеннями лексичної сполучуваності, відмінностями у семантиці членів синонімічних рядів двох мов.

Стилістична інтерференція викликається розбіжностями у забарвленні афіксів ; вживанням маркованих російських прикметників у невластивих значеннях, які виділяються тільки в українських корелятах і представляють стилістично нейтральні лексеми. Останні призводять до стилістичної "нейтралізації" у художньому тексті російського ад"ектива.

Словотворча інтерференція зумовлюється : 1/ ототожненням словотворчих засобів двох мов, словотворчих типів та їхніх значень ; 2/ неоднаковою продуктивністю словотворчих типів та словотворчих формантів.

Проведене дослідження прикметників російської і української мов дозволило зробити висновки.

Відповідно до вимог сучасної лінгвістики про врахування при зіставленні мовних явищ як плану вираження, так і плану змісту, прикметники із значенням інтенсивної ознаки з суфіксами -ав-, -аст-, -лив-, -чив-, -ист-, -чат-, -к- були проаналізовані з лексико-словотворчого, лексико-семантичного та стилістичного погляду. Проте основна увага була зосереджена на вивченні російсько-українських паралелей у структурному аспекті. Питання, пов'язані з семантикою корелятивів, порушувалися у дещо меншому обсязі. Такий підхід до аналізу фактичного матеріалу виправданий, на нашу думку, тим, що, по-перше, основне значення /тобто значення інтенсивної ознаки/ пар слів, які розглядаються у дисертації, однакове в обох мовах ; по-друге, відмінності прикметників частіше торкаються плану вираження, ніж плану змісту.

У роботі відзначається, що загальні риси у лексико-словотворчій, лексико-семантичній підсистемах російської та української мов у сфері прикметників спостерігаються як у плані вираження, так і в плані змісту. Елементи, що віддзеркалюють специфічні риси лексико-словотворчих і лексико-семантичних підсистем російської і української мов, є результатом своєрідних внутрішніх процесів, які проходять у кожній із зіставляваних мов зокрема.

Основний зміст роботи відображений у таких публікаціях:

1. Формальное и семантическое соответствие имен прилагательных, их функциональная значимость в современных русском и украинском языках : Рукопис депонований в ІнІСН СРСР.- № 43123 від 26. 10 1990 р. /на рос. мові/.

2. некоторые особенности функционирования отглагольных прилагательных /на матеріалі Н. Островського "как закалялась сталь"/ // літературно-общественная деятельность Н.А. Островского и современность. Тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції /26-28 жовтня 1989 р./,- Рівне, 1989 .- с. 75 - 76 / на рос. мові/.

3. Некоторые структурно-семантические особенности имен прилагательных с общим корнем в русском и украинском языках // Проблемы межпредметных связей в условиях билингвизма, тези доповідей всесоюзної науково-методичної конференції /18 - 20 вересня 1990 р./ - Дрогобич, 1990.- с. 133 - 135 /на рос. мові/.

4. методична робота над словотворчими суфіксами прикметників як один із засобів підвищення фахової підготовки вчителя. тези доповідей науково-методичної конференції, приуроченої 50-річчю Рівненського державного педагогічного інституту /24 - 26 квітня 1990 р./- Рівне, 1990.- с. 91 - 92.

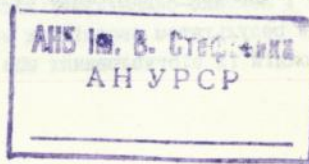
5. До питання визначення концепції Б.Д. Ткаченка у теорії мовних контактів // використання спадщини забутих і повернутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції /29 - 31 травня 1991 р./.- Рівне, 1991.- с. 32 - 33.

6. Учет явления интерференции при изучении прилагательных // Русский язык и литература в средних учебных заведениях Украины.- 1992.- № 12 /прийнято до друку/.

В. Стефаник

Зам.915-100 прим. Підписано до друку 02.II.92р.

ВОП Рівненського облуправління статистики

468922

AB 26.165

AB 26.165